

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В.М. КОРЕЦЬКОГО

На правах рукопису

ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович

**МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ
МІНУЛОГО І СУЧАСНІСТЬ**

23.00.02 — «політичні інститути
і процеси»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

КИЇВ — 1995

АВ 31.972

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі політології і соціології
Українського державного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова

Науковий керівник: БАБКІНА Ольга Володимирівна,
доктор політичних наук

Офіційні опоненти: РИМАРЕНКО Юрій Іванович,
доктор філософських наук,
професор, академік УАПН

БІЛОУС Артур Олександрович,
кандидат політичних наук

Провідна установа: Інститут національних відносин
і політології НАН України

Захист дисертації відбудеться 24 березня 1995 р.
о 15⁰⁰ на засіданні спеціалізованої ради Д-016.29.02
по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня
доктора і кандидата політичних наук при Інституті
держави і права імені В.М.Корецького НАН України
за адресою 252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Інституту держави і права імені В.М.Корецького
НАН України

Автореферат розісланий 20 лютого 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук

ЗАЙЧУК О.В.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00777393 (-)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема місцевого самоврядування та його співвідношення з централізованим державним управлінням упродовж історичного розвитку суспільства є однією з центральних, інваріантних в осмисленні соціально-філософських, суспільно-економічних і правничо-політичних вчень. У науково-теоретичному і практичному сенсі місцеве самоврядування знаходиться на чільному місці в суспільствознавчих наукових теоріях, поскільки воно віддзеркалює найважливіші політичні процеси, що відбуваються на політичному терені сучасної Європи. До того ж, вищезначена проблема належить до числа тих "гарячих" проблем, що продиттовані сучасним етапом еволюції держави у світовому масштабі. Характерною ознакою цього етапу, поряд із всезагальним розширенням федеративних і конфедеративних зв'язків, є формування умов для виникнення якісно нової державності, покликанної відкрити людству шлях до оптимального суспільного розвитку. Важливою приметою останнього має стати домінування об'єднаних політичних механізмів і суспільно-політичних моделей над тими, що відкривають "шляхи" національного і суспільного розбрату.

Умови формування модерної державності нині являють собою своєрідне "магнетичне поле" постійної уваги багатьох наук, у тому числі й політології. До останніх, як правило, відносять: поглиблення демократичного процесу і створення основ громадянського суспільства, правової соціальної держави; формування нового динамічного, багатофункціонального типу соціально-політичних відносин на оновленій матеріальній основі; створення гнучких механізмів стабілізації держави, відновлення сил і порядку в суспільстві, забезпечення стабільності і можливостей для політичної єдності. Динаміка саморозвитку й цілеспрямова-

ного формування названих умов особливо помітна в постсталітарному світі, який, поряд з іншими новонародженими державами, захопив і Україну в свою шалену суспільно-політичну круговерть. У пошуках виходу з її замкненого кола на шлях стабільного розвитку політики і вчені різних поглядів і вподобань з необхідністю, наближеною до закономірності, пораз звертають обнадійливі погляди у бік місцевого самоврядування. Означена проблема останнім часом все більше починає хвилювати і вітчизняних вчених, які вбачають у місцевому самоврядуванні феномен, здатний слугувати об'єднаним механізмом для вищеназваних умов формування сучасної державності, унікальний засіб цілеспрямованої суспільної саморегуляції і шлях до створення політичного поля, здатного стимулювати різноманітні способи вирішення конфліктів у суспільно-державному розвитку.

Необхідність науково-теоретичної розробки проблеми місцевого самоврядування продиктована в Україні нагальною потребою знаходження такої суспільно-політичної моделі подальшого розвитку, яка б забезпечила шляхом поєднання традиції й новітніх інноваційних механізмів самозбереження народу в річчій національно-самобутнього розвитку і знаходження для нього належного місця в широкому морі загальноцивілізаційного демократичного простору. Окрім того, увага до названої проблеми детермінована надзвичайним протистоянням /яке не припиняється з часів досягнення Україною незалежності до сьогоднішнього/ двох систем протилежних ціннісних орієнтацій - етатистсько-зрівняльчої і самоуправлінської. Отже, місцевому самоврядуванню, за умови втілення моделі його функціонування адекватної ментальності і традиціям українського народу, належить виключна роль як стабілізуючого чинника в процесі сучасного державотворення.

Стан та рівень наукової розробки проблеми. Місцеве самоврядування є однією з тих проблем, що потребують постійного розвитку і вдосконалення, поскільки воно є необхідним складником суспільно-політичного розвитку будь-якої держави, незалежно від панівного політичного режиму. Однак саме останній, як засвідчує суспільно-політичний розвиток України радянських часів, призвів до цілковитого забуття випереджаючого розвитку теорії. До цього ще слід додати невиконання вимоги постійної переоцінки науково-теоретичної спадщини, необхідної для розвитку демократичного суспільства. Більше того, особливості історичного розвитку України спричинили перетворення в невитребуваний потенціал цілих напрямків практично-політичного і наукового розвитку. Як наслідок, поряд з іншими втратами, маємо обмаль досліджень розвитку місцевого самоврядування в Україні, а також праць, спроможних оцінити з сучасних позицій у більш-менш повному обсязі найбільш інтенсивний період вітчизняного осмислення проблеми - кінець ХІХ - початок ХХ ст., науково-концептуальні підходи якого послугували вихідним базовим матеріалом даного дисертаційного дослідження.

У процесі політологічного аналізу автор звернувся до найвищих здобутків класичної спадщини світової і вітчизняної політичної науки, спирається на відомі й напівзабуті праці вчених, котрих по праву вважають класиками соціально-філософської, правової, соціологічної, історичної, економічної чи політичної думки /Р.Гнейст, А.Томвіль, Р.Даль, Р.Арон, Б.Чичерін, М.Драгоманов, М.Грушевський, М.Туген-Барановський/. Творчість названих вчених є універсальною стосовно проблеми місцевого самоврядування, поскільки разом з ключовими підходами до політики й політичної науки містить у собі базові елементи її всебічного осмислення.

Спроби конкретного осмислення проблеми в її історично-політологічному зрізі знаходимо у фрагментарному висвітленні лише в окремих публікаціях і фундаментальних науково-теоретичних дослідженнях останнього часу /М.Корнієнко, О.Смакун, В.Кіселичник, І.Грицик, В.Кампо, В.Потульницький, О.Копиленко, В.Головченко, Д.Видрін/, окремі аспекти яких сприяли теоретичним висновкам і практичним рекомендаціям даного дисертаційного дослідження.

Вихідним матеріалом для здійснення аналізу проблеми під кутом зору української ментальності послуговували автору дослідження вчених, спрямовані на осягнення ментально-психологічних характеристик українського народу /М.Костомаров, М.Грушевський, П.Куліш, Г.Коваленко, В.Антоневич, Д.Яворницький, Д.Багалій, Д.Чижевський, О.Левіцький/. Поряд з цим, використані окремі підходи сучасних досліджень подібного характеру, що стали важливою ознакою наукових студій у середовищі вчених новоутворених пост-тоталітарних держав, у тому числі й України /В.Храмова, Ю.Римаренко, А.Бичко, В.Дорошкевич, С.Кримський, В.Бебик, В.Васільєв/. У дослідженні найактуальніших проблем місцевого самоврядування, котрі перебували в полі зору науково-теоретичної діяльності вчених минулого, автор спирається на найвищі здобутки вітчизняної суспільно-політичної думки /М.Драгоманов, М.Грушевський, М.Туган-Барановський/.

Для теоретичних положень дисертації, спрямованих на поєднання проблеми місцевого самоврядування з проблемою сучасної політичної модернізації, вихідним матеріалом послуговували окремі положення класичних політологічних праць /Г.Алмонд, С.Ліпсет, І.Ільїн, Б.Гурне, С.Хантінгтон, Р.Дарендорф/. Поряд з цим, використані деякі аспекти досліджень сучасних українських вчених, у яких містяться оригінальні підходи до проблеми модернізації і

формування самобутньої моделі суспільно-політичного розвитку/ І.Бутко, М.Корнієнко, Ю.Римаренко, Ю.Пахомов, М.Чумаченко, В.Малес, О.Шморгун, В.Савельєв, О.Бабкіна, Д.Видрін, Є.Головаха, М.Єрмошенко, І.Предборська, А.Білоус, О.Майборода/.

Аналіз літератури з даної проблеми засвідчує, що поряд з високим рівнем її загального осмислення в західних наукових підходах й вітчизняних теоретичних здобутках, в Україні майже відсутні сучасні політологічні дослідження місцевого самоврядування, які, по-перше, базувалися б на вітчизняному досвіді і традиціях і, по-друге, - які були б спрямовані на пошуки оптимальної моделі сучасного суспільно-політичного розвитку України, адекватної українській ментальності. Виходячи з вищесказаного, дисертаційне дослідження показує можливі напрямки політологічного дослідження проблеми із врахуванням її прикладного характеру і значення.

Наукова гіпотеза даного дослідження спрямована на заповнення вільної ніші у дослідженні означеної проблеми. Суть цієї гіпотези полягає в наступному. Створення моделі суспільно-політичного розвитку України, відповідної сучасному рівню політичної свідомості і політичної культури, здатної подолати негативні тенденції в суспільно-політичних процесах, можливе лише за умови глибокого дослідження /насамперед на вітчизняному матеріалі/ місцевого самоврядування як механізму, що синтезує собою цілий ряд важливих політичних інститутів і процесів. Теоретичні пошуки в цьому напрямку, тим паче із врахуванням вітчизняного історичного досвіду і ментально-психологічних орієнтацій народу /на що, власне, й зорієнтоване дане дисертаційне дослідження/ актуалізуються самою суспільно-політичною практикою функціонування так званого "перехідного" суспільства в Україні. Подібні ж суспільства, як засвідчують порівняльно-історичні студії і стверд-

кує нинішній розвиток України, опиняючись у перехідному стані, як правило, шукають виходу з кризових ситуацій, спричинених у переважній більшості випадків надмірною централізацією політичної системи і всевладдям держави, на шляхах протилежних - децентралізації й місцевого самоврядування.

Отже, синтез проаналізованих автором джерел забезпечено через посередництво особистісного підходу автора до проблеми місцевого самоврядування й своєрідного погляду на сучасну роль і місце останнього у політичній системі суспільства, що відображено в нижченаведених цілях і завданнях дисертації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є політологічний аналіз проблеми місцевого самоврядування під кутом зору її традиційності й безперервності в культурній, суспільно-політичній і науково-теоретичній традиції українського народу. Головна увага при цьому приділяється з'ясуванню місця і ролі невитребуваного вітчизняного потенціалу українського державотворення в нинішніх умовах формування системи місцевого самоврядування і моделі суспільно-політичного розвитку України. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- визначити теоретико-методологічні засади політологічного дослідження проблеми;

- дати інституційно-політологічне тлумачення місцевого самоврядування, виходячи з нинішньої конкретно-історичної ситуації, з точки зору його теоретико-практичних можливостей в контексті проблем сучасного державотворення;

- дослідити засобом історико-політологічного аналізу невитребуваної спадщини зламу ХІХ - ХХ ст. стійкі самоврядні потенції української ментальності;

- сформулювати і проаналізувати проблеми щодо оптимізації вітчизняної моделі місцевого самоврядування в системних політологічних підходах;

- обґрунтувати можливості використання ідей і концепцій місцевого самоврядування в процесі сучасної політичної модернізації України.

Методологічна і теоретична основа дисертації. У своїй теоретичній основі дисертація побудована на засадах міждисциплінарного підходу до вивчення досліджуваної проблеми у працях вітчизняних і зарубіжних політологів, істориків, соціологів і правознавців, включаючи забуту спадщину й новітні науково-теоретичні підходи. Автор виходить з переконання про необхідність поєднання при аналізі проблеми місцевого самоврядування різнорівневих наукових методів, що дозволять спрямувати дослідження водночас на досягнення загальноцивілізаційних цінностей і на національно-специфічні умови суспільно-політичного буття. Своєрідність методологічного підходу автора полягає в погляді на місцеве самоврядування як на суспільно-політичну інституцію і, разом з тим, як на суспільно-політичний механізм, здатний синтезувати собою цілий комплекс політичних інститутів і процесів, що зосереджуються довкола великомасштабного процесу політичної модернізації в Україні. Такий підхід дозволяє автору проаналізувати проблему засобом використання загальнонаукового й політологічного категоріального апарату. Зокрема, через такі категорії як влада, народ, національний характер, ментальність, свобода особистості, правова держава, демократія, громадянське суспільство та ін.

Використання широкого кола наукових методів і категорій дозволило автору розширити дослідницьке поле і подолати поширений в сучасних дослідженнях вузькополітологічний підхід. Це, в

свою чергу, дозволяє дати уявлення про природу місцевого самоврядування, досягти максимальної цілісності й системності в його тлумаченні. І, нарешті, в загальногуманістичному виразі автор підходить до місцевого самоврядування як до феномену, спроможного сприяти практично-політичному втіленню загальнодемократичних цінностей, в центрі яких перебуває свобода особистості.

Наугова новизна дослідження. У процесі роботи над втіленим дисертаційним дослідженням сформульовані такі положення, що відрізняються науковою новизною:

- обґрунтовано теоретико-методологічні засади політологічного дослідження проблеми місцевого самоврядування, що дозволило вперше у вітчизняній політичній науці здійснити її цілісний політологічний аналіз на базі ретроспективного огляду історико-політологічної спадщини кінця ХІХ - початку ХХ ст. під кутом зору теоретико-практичних можливостей останньої в контексті проблем сучасного державотворення;

- реалізовано політологічний підхід до місцевого самоврядування як до системи інститутів і процесів, покликаній слугувати одним із способів поступового цілеспрямовано-еволюційного розширення демократичного простору, універсальним засобом ліквідації історично зумовленого протиріччя між державою та суспільством і шляхом подолання політичного відчуження населення від влади;

- проаналізовано проблему місцевого самоврядування крізь призму загальноцивілізаційних підходів і вітчизняної традиції, що показано її взаємозв'язок з формуванням гуманістичних і демократичних норм у політичних процесах, що відбуваються в сучасному українському суспільстві;

- здійснено синтез культурологічного і політологічного по-

глядів на питання практично-політичного розвитку місцевого самоврядування через осмислення й визначення стійких самоврядних потенцій, що сформувалися в українській ментальності в силу особливостей історичного розвитку України; проведено думку про те, що в умовах сучасного державотворення самоврядні потенції української ментальності здатні виступати як негативний чинник, за умови надмірної централізації управління в державі, і навпаки - можуть прислужитися, за умови оптимального поєднання двох протилежних систем управління суспільно-державними процесами /"згори-донизу" і "знизу-вгору"/;

- переосмислені проблеми місцевого самоврядування, обґрунтовані в системних політологічних підходах М. Драгоманова, М. Грушевського і М. Туган-Барановського; названі проблеми вкупі із самоврядними потенціями української ментальності трактуються як невитребуваний потенціал сучасного українського державотворення, що потребує всебічної науково-теоретичної оцінки й осмислення в нових історичних і соціально-політичних умовах, а також включення його в процес сучасної політичної модернізації в Україні.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Результати даного дослідження сприятимуть поглибленому розумінню проблеми місцевого самоврядування з точки зору вітчизняної політичної науки, що як і досліджувана проблема перебуває у стадії науково-теоретичного становлення. Вони мають також теоретико-методологічне значення у процесі дослідження самобутніх національно-історичних форм місцевого самоврядування і сучасних ментально-психологічних орієнтацій різних верств і регіонів України щодо досліджуваної проблеми. І практичне значення у процесі конкретного розв'язання ряду питань, пов'язаних з теорією місцевого самоврядування і з проблемами сучасної політичної модернізації. Виснов-

ми й положення дисертації можуть бути використані:

- для подальшого розвитку політологічних досліджень проблеми у її взаємозв'язку з політичними процесами і політичним життям українського суспільства, а також у зв'язку з процесом конституційного творення;

- при розробці розділів навчальних програм і посібників з політології, присвячених проблемам політичної влади й її розподілу, держави, соціального управління, особистості як об'єкта і суб'єкта політики;

- для створення спецкурсів, присвячених історії вітчизняної суспільно-політичної думки, розвитку суспільно-політичних процесів в Україні, а також спеціально зорієнтованих на вивчення означеної проблеми;

- у діяльності політиків і політологів-практиків на рівні державотворення, а також політичних лідерів місцевого рівня, які безпосередньо займаються проблемами організації і вдосконалення системи місцевого самоврядування.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри політології і соціології Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, висвітлювались на кафедрі політології Національного університету імені Тараса Шевченка. Ідеї дисертації викладені в опублікованих наукових збірниках і статтях, у виступах на звітно-наукових конференціях Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова /Київ: 1991, 1992, 1993, 1994 рр./, у науковій доповіді в Інституті підвищення кваліфікації при Національному університеті імені Тараса Шевченка /Київ, 1993/. Окремі положення дослідження використані автором при підготовці програми курсу "Основи політоло-

гії" для шкіл, гімназій і ліцеїв гуманітарного профілю /подано у списку публікацій, вмішеному в кінці автореферату/; втілені при розробці підручника "Вступ до політології" для шкіл, гімназій і ліцеїв гуманітарного профілю в рамках Програми "Трансформація гуманітарної освіти в Україні" Фонду Дж. Сороса /Нью-Йорк/; запроваджені у навчальний процес в межах підготовленого автором спецкурсу "Історія політичної думки в Україні" на соціально-гуманітарному факультеті УДПУ ім. М.П.Драгоманова.

Структура та обсяг роботи визначені метою і завданнями дослідження. Дисертація включає: вступ, 4 розділи, висновки, список літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовується актуальність і новизна теми дослідження, визначається ступінь її розробки, характеризуються теоретико-методологічні основи, формулюються мета і завдання, обґрунтовується наукова новизна, окреслюється теоретична і практична значимість та рівень апробації її результатів.

Перший розділ - "Теоретико-методологічні засади політологічного дослідження проблеми" - присвячений науково-теоретичному осмисленню ривча вивчення проблеми місцевого самоврядування з погляду політичної науки. У цьому розділі досліджено походження терміну "місцеве самоврядування" і трансформація названого поняття до рівня його сучасного інституційного, соціально-політичного розуміння. З метою виявлення дичалями розвитку поняття місцевого самоврядування прбачалізовано підходи видатних політичних зарубіжних мислителів Р.Гнепта і А.Томвіля, а також вітчизняних - Б.Чичеріна і М.Драгоманова, чії підходи до осмислення названого поняття можна вважати першоосновом його тлумачення як

суспільно-політичного феномену і певної системи, здатної кардинально впливати на суспільно-політичний розвиток всіх, без виключення суспільностей. Разом з тим показано й сучасні правничо-політичні підходи до означеної проблеми, що вчупі сприяло політологічній трактовці місцевого самоврядування як неповторного феномену, властивого в його особливому політичному значенні для подолання "перехідного" стану суспільства, всім посттоталітарним державам і в особливості Україні /виходячи з характерних ознак її історичного досвіду/.

У дослідженні, зокрема, зафіксовано, що з огляду на сучасний суспільно-політичний розвиток України в умовах посттоталітарної реальності й нагальної потреби переведення її державності в річище апробованих світовою політичною практикою вимог загально-демократичного рівня, проблема місцевого самоврядування набуває політичного характеру і потребує політологічного визначення його як суспільно-політичного феномену і як вітчизняної моделі, призначеної для поступового виведення суспільства з перехідного стану. Виходячи з вищесказаного, місцеве самоврядування в Україні /з політологічної точки зору/ може бути кваліфіковане на сучасному конкретно-історичному етапі розвитку державності як система інститутів і процесів, покликана слугувати одним із способів поступового цілеспрямовано-еволюційного розширення демократичного простору, універсальним засобом ліквідації історично зумовленого протиріччя між державою та суспільством і шляхом подолання політичного відчуження населення від влади.

У першому розділі виявлено, що науково-теоретичне осмислення місцевого самоврядування з метою з'ясування найбільш оптимальної моделі функціонування останнього в межах України, має у глобальному вимірі два основних джерела: 1. Загальноцивілізацій-

ний досвід і світові теоретичні досягнення в науковому розвитку означеної проблеми, закономірності та основоположні принципи втілення місцевого самоврядування в практиці функціонування сучасних демократичних суспільно-політичних систем. 2. Самобутні форми, неповторний національний досвід практичного розвитку місцевого самоврядування і ментально-психологічні орієнтації народу щодо даної проблеми. А також науково-теоретичні досягнення на рівні фрагментарних чи системних підходів до вирішення проблеми в загальнотеоретичному контексті і на практично-політичному рівні, співвідносно до реального стану і становища українського суспільства на різних етапах його розвитку.

Зосередження на другому з вищеназваних джерел, яке послугувало вихідним базовим матеріалом даного дисертаційного дослідження, показує, що доцільність політологічного аналізу теоретичного матеріалу, віднесеного до вказаного джерела, детермінована: самим предметом політології, зорієнтованим на вивчення політичного устрою суспільства в тісному взаємозв'язку з його розвитком у минулому певного народу; необхідністю подолання парадоксальності ситуації, коли політологія починає випереджати історію сучасності, й невиправдано-надмірного захоплення чужими схемами; нагальною потребою зняти коливання в заочодавчому, науково-теоретичному і практично-політичному плані між полюсами муніципалізму і етатизму; вимогою негайного вирішення завдання знаходження моделі практично-політичного втілення місцевого самоврядування, відповідної українській традиції і ментально-психологічним особливостям народу; розвитком політичного процесу модернізації українського суспільства, в центрі якого, на перший погляд несподівано, а по-суті закономірно постає проблема місцевого самоврядування.

У другому розділі - "Самоврядні потенції української ментальності: Аналіз народознавчих історико-політологічних студій"- автором запропоновано ментально-психологічний підхід до досліджуваної проблеми. Ментальність у даному випадку розглядається /спираючись на новітні наукові підходи/ як категорія, що вимагає від автора власного бачення проблеми й науково-теоретичного досвіду її розуміння. У контексті дисертаційного дослідження такий підхід дає змогу відслідити всю вертикаль практичного розвитку місцевого самоврядування і вичлени стійкі самоврядні потенції української ментальності з їхніми як позитивними, так і негативними особливостями. Подібний ракурс дослідження місцевого самоврядування має не лише науковий, а й прикладний характер, поскільки без знання психологічних особливостей розвитку певного народу не тільки неможливо досягнути повною мірою його історію, а й провести суспільно-політичні реформи в умовах сьогодення, не ризикуючи зав'язати власному народові чужі схеми й морально-політичні цінності, штовхнути його на новий виток відчуження від державної влади.

В авторському підході ментальність розглядається як певна сума потенції, що обумовлюють неповторність світобачення, світосприйняття і життєдіяльності певної нації. На думку автора, причинами наявності в українській ментальності стійких самоврядних потенцій слід вважати: особливе геополітичне положення України, суспільно-політичний розвиток її народу в умовах жордону цивілізації; недостатню розвиненість впродовж всієї історії України державно-правових інституцій і, як наслідок, державно-правової традиції, що спричинено умовами бездержавного або піддержавного розвитку українського народу. Що ж розуміється під поняттям, яке пропонується для запровадження до наукового обігу? Самоврядні

потенції української ментальності - це один з основних складників генетичного коду українського народу, внутрішні потужно-творчі сили, котрі внаслідок несприятливих для саморозвитку українського етносу і української нації обставин переважно залишились незатребуваними, достатньою мірою нереалізованими і які за умови створення сприятливих можливостей для самореалізації українського народу можуть прислужитися в суспільно-політичній, державотворчій практиці.

Визначення названої категорії стало можливим завдяки цілеспрямованому аналізу концепцій і розрізнених історико-політологічних поглядів кінця ХІХ - початку ХХ століть. Отже, до самоврядних потенцій української ментальності автором віднесені: 1/психологія працюючого господаря, хлібороба з його одвічним потягом до землі, наближеним до містично-релігійного, здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні і громадські форми раціонального господарювання; 2/чудовиська жадою до свободи, стихія вільної самодіяльності особистості, природний демократизм, які повсякчас спонукають до утворення широкого спектру способів самореалізації на локально-суспільному та особистісному рівнях; 3/ народна правосвідомість, породжена неповторною і самодостатньою системою звичаєвого права, спроможна в усі часи утверджувати право на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання; 4/психологічне несприйняття народом деспотичного характеру центральної влади, будь якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, усвідомлення своєї сили і незалежності, потяг і здатність до громадсько-політичної творчості "знизу", енергія в захисті прав на самовпорядкування свого життя; 5/перевага практично-соціальних інстинктів над політичними, устремління українського народу упродовж всього істо-

ричного розвитку до соціального порядку на рівні компактних суспільностей.

У процесі політологічного аналізу виявлено, що чаявність в українській ментальності стійких самоврядних потечій можливо окреслити лиш у найбільш загальному плані, позаяк навіть така відносно стійка структура як ментальність не може вважатися сталою. Її змінність в Україні просліджується, умовно кажучи, як у вертикальному, так і в горизонтальному вимірах. Під вертикальним виміром розуміється розвиток ментальності в історичному часі, зміна її характерних особливостей під впливом різного роду історичних потрясінь і перемін у життєвих умовах народу в цілому. Що ж стосується горизонтального виміру, то тут маються на увазі ментальні відмінності регіонального характеру, властиві для країни з великою територією, а тим паче з різними умовами політичного і соціально-економічного розвитку окремих територій. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність поглибленого дослідження регіональних і локальних відмінностей ментально-психологічних орієнтацій населення щодо самоврядування, а також пошуки найбільш оптимальних місцевих форм і способів самореалізації локальних суспільностей і окремої особистості. Лише за цієї умови можна витворити державу, адекватну вдачі українського народу.

В центрі третього розділу дисертаційного дослідження - "Проблеми оптимізації вітчизняної моделі місцевого самоврядування в системних політологічних підходах" - опинилась науково-теоретична спадщина трьох видатних українських мислителів - М. Драгоманова, М. Грушевського і М. Туган-Барановського. У їхній творчості проблема місцевого самоврядування досягла найвищого рівня наукової систематизації серед усіх вітчизняних досліджень. Запропо-

новані ними проекти створення системи місцевого самоврядування залишилися невитребуваними в історії України і продовжують своє існування лише в наукових теоріях. Звичайно, жоден з них, з огляду на часові і структурні суспільно-політичні зміни, не може бути вповні прийнятним для сьогодення. Однак дотепер актуальними залишаються поставлені вченими проблеми, які неодмінно викликають і які слід вирішувати на шляху створення і впорядкування вітчизняної системи місцевого самоврядування в нинішніх історичних і суспільно-політичних умовах.

Із широкого кола питань, піднятих вченими на одному з переломних етапів не лише в історії нашої держави, а й світової суспільності взагалі, автору вдалось виокремити і сформулювати /з привнесеним сучасного політологічного бачення/ головні проблеми, що мають непересічне значення не лише для створення сучасної системи місцевого самоврядування, а й для сучасного державотворення в цілому. До таких проблем віднесені: 1/збалансування в загальнодержавних межах місцевого самоврядування і державного управління, визначення компетенції основних одиниць місцевого самоврядування; 2/ поєднання і взаємореалізація місцевого самоврядування і політичної свободи, забезпечення свободи особистості; 3/врегулювання через розширення самоврядчих структур і ступеня політичної свободи національних конфліктів і різноманітних проблем національно-політичного розвитку; 4/подолання політичного відчуження, розширення політичної участі, активізація політичної творчості мас; 5/проблема місцевих кадрів і політичних лідерів регіонального типу; 6/демократизація масової свідомості, розвиток соціально-політичної й національної самосвідомості, підвищення загального рівня освіченості населення; 7/проблема державно-територіального поділу із врахуванням економічної ефе-

ктивності і природного групування населення.

Вищеозначені проблеми, звичайно, не складають усього комплексу проблем, які виникатимуть у процесі нинішніх пошуків оптимізації вітчизняної моделі місцевого самоврядування. Але, безперечно, вони є головними в процесі розумного поєднання вітчизняної традиції і сучасних інноваційних підходів і потребують практичного вирішення з підключенням усіх урядових, наукових і громадських сил.

Логічним завершенням дослідження слугує четвертий розділ - "Невitreбуваний потенціал українського державотворення в процесі сучасної політичної модернізації України". Вихідною тезою цього розділу є погляд на розглянуті у двох попередніх розділах самоврядні потенції української ментальності і проблеми оптимізації вітчизняної моделі місцевого самоврядування як на такі, що в сукупності складають невitreбуваний потенціал українського державотворення, котрий потребує /звичайно, за умови його сучасного критичного переосмислення/ включення в контекст політичної модернізації - великомасштабного процесу, що об'єктивно розгортається нині в посттоталітарних країнах, у тому числі і в Україні.

У цьому розділі розкриті сутність теорії політичної модернізації, її особливості та проблеми практичного втілення в конкретно-історичних суспільно-політичних умовах нинішнього розвитку українського суспільства. Зокрема, зафіксовано, що політичні процеси, які відбуваються в Україні після досягнення нею самостійності являють собою своєрідну "модернізацію навздогін" /за висловом професора Московського державного університету В.П.Пугачова/, характерну для країн, які в силу тих чи інших причин відстали від загальноцивілізаційного розвитку. Разом з тим чітко окреслилась вітчизняна тенденція до розширення орга-

нізаційного забезпечення різчоманітних програм модернізації, що вимагає ґрунтовних науково-теоретичних досліджень. В річині цієї тенденції в дисертаційному дослідженні сформульовано основні проблеми політичної модернізації: 1/досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в суспільстві, визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому; 2/знаходження найбільш оптимальних шляхів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення вірогідного зітчення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами; 3/налагодження системи постійного зворотнього зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими при прийнятті політичних рішень.

Виходячи з переконання про необхідність вирішення у процесі політичної модернізації цих першочергових проблем, автором у найбільш загальному вигляді описаний комплекс необхідних умов, котрих слід дотримуватись у процесі сучасного державотворення. У контексті першої з названих проблем автор доходить висновку, що невизначеність шляхів подальшого розвитку України в питанні "яке ми будемо суспільство?" можливо подолати на шляхах переведення процесу стихійної децентрації влади в рідше оптимального збалансування місцевого самоврядування й державного управління із врахуванням тих потенцій української ментальності, які здатні витворювати різчоманітні й індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання. Виходячи з цього, при створенні моделі суспільного розвитку, стосовно першої проблеми, варто враховувати такі умови: виявлення протиріч і досягнення раціонального консенсусу у загальнодержавних,

галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах; створення умов, коли державність перестає бути самодостатнім явищем, йти попереду демократичних процесів, коли вразні процеси "перекочовують" на місцевий рівень і починають вирішально впливати на розширення демократичного простору; подолання труднощів, пов'язаних зі зміною геополітичної ситуації в Україні, що виникла внаслідок ліквідації СРСР; задіяння на місцевому рівні історично-генетичного, ментально-етнічного потенціалу - працьовитості, господарності, відкритості і т.п.; конституційне вирішення проблеми нового адміністративно-територіального поділу й державного устрою України.

Умовами вирішення другої з вищезазначених проблем, на думку автора, мають бути: розумне поєднання загальноцивілізаційного політичного досвіду і врахування досвіду модернізації близьких до України окремих аспектами історичного розвитку держав; співвіднесення політичного режиму з національними традиціями, чедопустимість механічного перенесення навіть найдемократичніших інституцій на ґрунт національної політики без урахування національно-психологічних особливостей народу і характерних рис нинішньої суспільно-політичної ситуації; цілеспрямована зміна ступеня і характеру інституціоналізації суспільства, перехід від формалізованих і офіційних інституцій до асоціативно-громадського життя.

І, нарешті, до умов вирішення третьої з названих проблем політичної модернізації автором віднесені: створення політичними засобами механізмів суспільної саморегуляції на місцевому рівні, розширення політичної участі як чинника підвищення ефективності і легітимності перехідного політичного режиму; злам перегородок між соціальними станами і ріст соціальної мобіль-

ності; створення ситуації домінування політичних груп натомість всевладдя бюрократії; розширення на всіх рівнях механізмів політичної соціалізації і розвиток системи політичного рекрутування на рівні "нижніх поверхів" політичної системи суспільства.

Автор показує, що на терені української політики й державотворення існує унікальна можливість практичного втілення таких основоположних принципів демократичної політики як залучення мас до управління державою і суспільством, свобода особистості і свобода самореалізації, досягнення політичного консенсусу в розвитку суспільно-політичних процесів на всіх рівнях; врахування національно-історичних традицій у процесі формування новітніх суспільно-політичних інституцій.

У висновках підводяться підсумки проведеного дослідження, визначаються його перспективні напрями, пропонуються практичні рекомендації, які можуть бути використані при подальшій розробці проблеми, а також подається список публікацій автора, що співвідносяться з темою дисертаційного дослідження.

ОСНОВНІ ІДЕЇ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Громадські організації та громадські рухи у політичній системі суспільства// Політологія: Методичні рекомендації до вивчення вузівського курсу/ За редакцією Є.Ф.Безродного.- К.: НМК ВО, 1992.- 1 д.а.
2. Програма з курсу "Основи політології" для шкіл, гімназій і ліцеїв гуманітарного профілю /11-й клас/ // Інформаційний збірник Міністерства освіти України.- №15-16.- 1993.- К.: "Освіта", 1993.- У співавторстві.- 1,8 д.а.
3. Соціологія особистості// Соціологія: Курс лекцій/ За

- заг. редакцією Є.Ф.Безродного.- К.: ІСДОУ, 1994.- 1 д.в.
4. "Для прийдешніх поколінь": М.І.Туган-Барановський. Фрагменти// Чова генерація.- 1991.- №6.- 0,3 д.а.
 5. Туган-Барановський і Україна// Україна.- 1992.- №31.- 0,5 д.а.
 6. Дім.Поле.Храм: Розмова з доктором філософських наук С.Б.Кримським// Синтези.- 1994.- №1.- 0,4 д.а.
 7. Муніципалітети як форма місцевого самоврядування// Проблеми розвитку психолого-педагогічної науки у науково-технічній творчості молоді: Збірник наукових праць студентів, аспірантів, стажистів і викладачів.- Переяслав-Хмельницький, 1993.- 0,2 д.а.
 8. Місцеве самоврядування селян України другої половини ХІХ ст.// Наукові записки: Матеріали звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за 1992 рік/ Укл. П.В.Дмитренко, А.В.Шевченко, К.С.Симонова.- К.: УДПУ, 1993.- 0,2 д.а.

Gorbatenko V.P. Selfgovernment in Ukraine: Political Analysis of the Past and the Present.

Dissertation is submitted for a degree of candidate of political sciences in field 23.00.02 — «Political Institutes and Processes». Institute of State and Law of National Academy of Sciences. Kyiv: 1995.

The work, to be submitted, contains the research of local selfgovernment, taking into account the problems of the current politics in Ukraine. As a result of researches the regular continuity of Ukrainian people's cultural and political traditions have been determined; unclaimed potential of Ukrainian State has been analysed and its usage was grounded in the processes of contemporary Ukraine's political modernization.

Горбатенко В.П. Местное самоуправление в Украине: Политологический анализ концепций прошлого и современность.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 — «политические институты и процессы». Институт государства и права НАН Украины. Киев: 1995.

Защищается рукопись, которая содержит научное исследование развития местного самоуправления с учетом аспектов проблемы в современной политике Украины. В результате исследования установлена закономерность непрерывности культурной и политической традиций украинского народа; проанализирован невостребованный потенциал украинской государственности и обоснована необходимость его использования и развития в процессе современной политической модернизации в Украине.

Ключові слова: самоврядування, ментальність, модернізація.

Підписано до друку 13.02.1995р. Об'єм 1, 3. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир. 1000пр. Зам. 44. Безплатно.

ДOD УДПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

Ab 31.972

AB 31.972